

La producció i el comerç de llibres d'ensenyament a la Catalunya dels segles XVII i XVIII

Xevi Camprubí

Universitat Autònoma de Barcelona

francescxavier.camprubi@uab.cat

<https://orcid.org/0000-0003-3109-3580>

Rebut: maig del 2021.
Acceptat: setembre del 2022.

Resum

Els llibres d'ensenyament primari —entre els quals destaquen les beceroles, els salms, els franselms i els pelegrins— eren l'instrument que facilitava l'aprenentatge de llegir i escriure als nens -no pas les nenes- que als segles XVII i XVIII estudiaven a les escoles de primeres lletres de Catalunya. A la vegada, aquests petits llibrets representaven una important font d'ingressos per a les imprentes i les botigues dels llibreters, com es constata per la gran producció que ha quedat enregistrada en la documentació notarial i, sobretot, en els llibres de comptes de la confraria dels llibreters de Barcelona. El comerç de llibres d'ensenyament i la seva utilització de manera extensiva arreu del territori català indiquen que l'aprenentatge de lletra era una pràctica molt estesa a l'època moderna.

Paraules clau: impremta; llibres d'ensenyament; educació; comerç; Catalunya

Resumen. *La producción y el comercio de libros de enseñanza en Cataluña durante los siglos XVII y XVIII*

Los libros de educación primaria —entre los cuales destacan las cartillas, los salmos, los *franselms* y los *pelegrins*— eran el instrumento que facilitaba el aprendizaje de la lectura y la escritura a los niños —pero no a las niñas— que en los siglos XVII y XVIII estudiaban en las escuelas de primeras letras de Cataluña. A la vez, estos pequeños libros representaban una importante fuente de ingresos para las imprentas y las tiendas de librerías, como puede verse en la gran producción que ha quedado registrada en la documentación notarial y, sobre todo, en los libros de cuentas de la cofradía de los librerías de Barcelona. El comercio de libros de enseñanza y su utilización extensiva en el territorio catalán indica que el aprendizaje de letras era una práctica muy común en la Edad Moderna.

Palabras clave: imprenta; libros de enseñanza; educación; comercio; Cataluña

Abstract. *School books edition and trade in Catalonia in 17th and 18th centuries*

School books —such as alphabets, psalms, *franselms* and *pelegrins*— were the instrument which aided boys —but not girls— to learn to read and write in Catalan primary schools in 17th and 18th centuries. Moreover, these small books were an important income for printers and booksellers, according to the huge production that has been registered in notary records and, mainly, in the account books of the bookseller's guild of Barcelona. The trade of schoolbooks and its extensive use all along the country show that the learning of writing and reading was a very common practice in the Early Modern Period.

Keywords: Printing; schoolbooks; education; trade; Catalonia

Sumari

Un ampli ventall de llibres	La privativa de Cervera
L'edició d'obres d'ensenyament	La llengua de l'ensenyament
El monopoli dels llibreters	Conclusions
Les xifres de producció	Referències bibliogràfiques
La venda per tot el territori	

«Honorables senyors, vist lo gran bé [que] redunda de la ciència, e lo gran mal [que] redunda de la ignorància, me aparexia si vosaltres sereu contents [que] se fes partit a algun mestre per encaminar en lletres als fills de la universitat». Amb aquestes paraules, fortament impregnades d'un sentit humanista, Joan Cortell i Seguí, jurat en cap de Mataró, s'adreçava al consell local l'any 1556 per tal d'exposar als seus membres la necessitat de contractar un mestre per ensenyar a llegir i a escriure als minyons de la vila.¹

En aquell temps era molt habitual que els consells municipals s'ocupessin de contractar mestres per educar els nens, pagant-los amb diners del comú; és a dir, amb fons públics. La figura del «mestre de minyons» —nom amb el qual eren coneguts a l'època— era present a les viles i ciutats d'arreu de Catalunya. Es tractava d'un fenomen que tenia un origen medieval, però que es va estendre a partir del segle XVI, en un moment en què el moviment humanista s'escampava per tot Europa. Al darrere de tot plegat, això no obstant, hi havia motivacions merament pràctiques, no debades l'administració necessitava individus amb coneixement de lletra. Un dels requisits per participar en el sistema d'elecció de càrrecs i oficis —l'anomenada «insaculació»— era, de fet, saber llegir i escriure. A la vegada, educar la població assegurava que les ordres i instruccions de les autoritats fossin correctament interpretades. L'ensenyament, per tant, contribuïa a la governabilitat. A banda de tot això, tant als pagesos com als petits artesans —que constituïen la base de l'economia— els era necessària una mínima educació per poder dur a terme la seva activitat. L'alfabetització era, en definitiva, un requisit per al bon funcionament de l'economia i de la societat.²

La utilització de la impremta, a partir de la segona meitat del segle XV, va contribuir de manera important a l'educació dels nens. Els tallers tipogràfics, com veurem tot seguit, produïen una gran quantitat de llibres destinats a l'ensenyament. L'objectiu d'aquest estudi és, així doncs, mostrar quins eren aquests llibres, per a què servien i en quina quantitat es produïen i es comercialitzaven.

1. Arxiu de la Corona d'Aragó [ACA], Notarials, Mataró, 1556-1558, C-3, s. f., 29 de juny de 1556.
2. Aquest article forma part d'un projecte de recerca iniciat el 2014 que té per objectiu estudiar el sistema d'ensenyament públic de Catalunya a l'època moderna. En aquest sentit, vegeu: Camprubí (2021) i Camprubí (en premsa).

Un ampli ventall de llibres

A la Catalunya moderna els nens disposaven d'una gran varietat de llibres per aprendre a llegir i a escriure. En el nivell més primari hi figuraven els alfabetes, coneguts popularment com «beceroles», que servien per introduir-los en el coneixement de l'abecedari i de la composició de les síl·labes. A continuació, s'exercitaven en la lectura a través dels *Set Salms Penitencials*; llibre més conegut com els «salms». Es tractava d'una versió reduïda del Saltiri o *Llibre dels salms*, atribuït en gran part al rei David. Les beceroles i els salms ja s'usaven a la baixa edat mitjana (Bidon, 1986), com ho proven les mencions que apareixen a les actes dels consells d'alguns pobles al segle xv, fins i tot abans de la invenció de la impremta. L'any 1419, per exemple, el mestre Nicolau Sabater va acordar amb els consellers d'Igualada que s'ocuparia d'ensenyar «els escolars qui apendran les beceroles fins al saltiri» (Segura, 1978: 64). De vegades, les beceroles s'imprimien utilitzant la tècnica del gravat xilogràfic, és a dir, reproduint les pàgines senceres sobre motllos de fusta (Socias, 1992).³

Posteriorment, els nens adquirien un major domini de la lectura amb l'anomenat «franselm», nom amb el qual era conegut el *Llibre de bons amonestaments*, escrit vers l'any 1397 per fra Anselm Turmeda, considerat un dels precursors de l'humanisme renaixentista. Amb aquesta obra els minyons es familiaritzaven amb les regles de l'ortografia i de la sintaxi, però també amb les normes morals de l'època. Una finalitat semblant tenia el llibre titulat *La peregrinació del venturós pelegrí*, conegut popularment com el «pelegrí». Entre aquestes obres de caire moralitzador destaquen també els «isopets», nom que rebien les *Faules d'Isop*, un clàssic grec que va gaudir d'una gran circulació a partir de l'edat mitjana i del qual se'n van fer nombroses adaptacions. Un manual manuscrit del segle xvii destinat a educar els minyons el recomanava. «Seria bon llibre per assò unes faules de Isopon en la llengua pròpia, (...) y altres llibres semblants de sentències breus y apazibles».⁴

L'any 1588 el bisbe de Barcelona, Joan Dimes Lloris, va donar unes instruccions als mestres de minyons que exercien en la seva diòcesi, entre les quals hi figurava un manament explícit sobre quins llibres havien d'utilitzar per ensenyar a llegir.

3. La historiografia que ha tractat el fenomen dels llibres d'ensenyament a l'època moderna és força extensa. Vegeu, entre altres: Moll (1987), Redondo (1996), Infantes (1996), Peña (1996), Resines (2007), Rueda (2009) i Ruiz Astiz (2014).
4. *Modo y orde breu y compendiós pera criar en bones pratigues los minyons, pes sos mestres, principalment fills de pares nobles y bennats* (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona [AHCB] Manuscrits, Ms. A-102). Les edicions catalanes de les *Faules d'Isop* més antigues que figuren al Catàleg Col·lectiu de les Universitats Catalanes [CCUC] són les que van ser impreses a Barcelona per Samsó Arbús, l'any 1576, i per Jeroni Margarit, el 1612. *Llibre del savi he claríssim fabulador Isop, ystoriat e notat als marges del libre*. Barcelona, Samsó Arbús, 1576 (Biblioteca de Catalunya [BC] 11-VI-23). *Faules de Ysop, philosop moral plecaríssim y de altres famosos autors, historiades y de nou corregides*. Barcelona, Jeroni Margarit, 1612 (BC 1-IV-11). Sobre la importància de les *Faules d'Isop* en la literatura catalana, vegeu: Martín (1997).

Se li mana [al mestre] que en lo que toca als llibres en què han de aprendre de llegir, tinga aquest orde: que après de la cartilla [beceroles] passen los set psalms y letanias, a hont hi sia lo modo de ajudar a missa, y après los vesprals. Y fassa passar a tots lo fra Anselm, corregit, últimament estampat y aprovat, perquè y ha moltes doctrines morals bones. Y generalment tinga compte que los altres llibres en que llegiran, així en vulgar com en llatí, sien de sana y aprovada doctrina. Y en ninguna manera suffra que aprenquen de llegir en llibres que tracten de amors o altres coses deshonestes y profanes.⁵

Els llibres d'educació primària no només servien per aprendre a llegir, eren també instruments d'adoctrinament en la fe cristiana. Les beceroles incloïen les principals oracions, com el parenostre, l'avemaria o el credo. Cal tenir en compte que l'ensenyament de la doctrina era un dels objectius principals de l'Església, sobretot a partir de la Contrareforma i, més concretament, arran de la celebració del concili de Trento, conclòs el 1563. Dos anys abans havia aparegut el llibre titulat *Doctrina christiana, utilíssima a tots los faels christians*, escrit pel frare dominic Pere Màrtir Coma, que fou reeditat diverses vegades. Coma, que posteriorment seria nomenat bisbe d'Elna, va participar en el concili celebrat a Trento.⁶

Destaca també la doctrina elaborada pel frare Jeroni «Juttlar» —probablement Jutglar—, membre de l'orde dels mínims, impresa per primer cop l'any 1568 al taller de Claudi Bornat. Aquesta doctrina es va publicar per manament de Benet de Tocco, bisbe de Vic, amb l'objectiu, segons diu la portada, «que los curats de son bisbat los dies de festa amostren en la missa a tot lo poble y après de mig dia als minyons».⁷

Un dels llibres de catequesi més usats a l'època moderna fou el del pare jesuïta Diego de Ledesma, titulat *Doctrina Christiana a manera de diàlogo entre lo mestre y lo dexeble*, obra escrita originàriament en llatí però que fou traduïda a diverses llengües, entre les quals el català. L'any 1608 el bisbe de Barcelona, Rafael de Rovirola, va fer publicar un edicte amb el qual ordenava als mestres ensenyar el catecisme als minyons amb la «doctrina cathalana del pare Ledesma».⁸

El 1657, l'aleshores bisbe de Barcelona, Ramon de Sentmenat, va manar un edicte semblant, amb el qual refermava l'ordre d'usar la doctrina de Ledesma.

5. Arxiu Diocesà de Barcelona [ADB], Comú, 1591-1594, Llibre 69, f. 173, 13 de febrer de 1588.
6. De la doctrina de Pere Màrtir Coma se'n conserven diverses edicions, la més antiga de les quals va ser feta a Lleida l'any 1569 per l'impressor Pedro de Robles. *Doctrina christiana, utilíssima a tots los faels christians* (BC 6-VI-1). Altres edicions, publicades a Barcelona, són les de Claudi Bornat, de 1570 (BC 11-I-58); de Joanna Menescal, de 1588 (Biblioteca Pública Episcopal de Barcelona [BPEB] Reserva, 189124); de Sebastià Mathevat i Llorenç Déu, de 1609 (Biblioteca Universitària de Barcelona [BUB] B-74/4/1); i, finalment, una edició impresa a Girona per Gaspar Garrich el 1622 (Biblioteca Diocesana del Seminari de Girona [BDSG], Fons antic, 946/433. Amb relació als llibres de catecisme publicats als segles XVI i XVII vegeu: Huerga (1968) i Resines (1994).
7. *Doctrina christiana, la qual mana imprimir lo Reverendíssim Senyor Fra Benet de Tocco, bisbe de Vich*. Barcelona, Claudi Bornat, 1568 (BC 10-III-36/2).
8. ADB, Comú, 1604-1609, Llibre 74, f. 123, 4 de febrer de 1608. La doctrina de Ledesma en català més antiga que figura al CCUC és la que van imprimir els llibreters Anton Ferrer i Baltasar Ferrer a Barcelona l'any 1692 (BC 9-II-6).

Que qualsevol mestre estiga obligat a ensenyar en sa casa als minyons la Doctrina Christiana sí y conforme lo Catechisme Romà y [que] està continuat y explicat en la Doctrina del pare Ledesma, en cathalà, y no en altre llengua, fent la cantar ab alta e intel·ligible veu, ab tota modèstia y decència deguda, dos vegades lo die.⁹

En aquell edicte, el bisbe de Barcelona ordenava als mestres que tots els minyons havien de formar part de la confraria de Nostra Senyora del Roser, «fent que cada qual aporte Rosari y que rese aquell». Per aprendre el Rosari els nens utilitzaven l'anomenat «Llibre del Roser», una obra escrita pel pare dominic Jeroni Taix, frare del convent de Santa Caterina de Barcelona. La primera edició d'aquesta obra, titulada *Llibre de l'origen i miracles de Nostra Senyora del Roser*, es remunta a mitjan segle XVI. L'any 1549 l'impressor Joan Carles Amorós va acordar amb Taix la publicació de 1.000 exemplars d'aquest llibre (Madurell, Rubió, 1955: 868).¹⁰

És interessant també esmentar el llibre que el sacerdot Jaume Bonacasa va publicar a Barcelona l'any 1630, titulat *Compendi breu del què ha de ensenyar lo mestre que està en ciutat, vila o lloch a sos dexeables, per a que alcancen la benaventurança*. Es tractava d'una obra que recollia unes indicacions adreçades als mestres, per tal que tinguessin cura de la bona educació dels minyons en la fe cristiana i en els costums morals de l'època.¹¹

En una segona fase de l'ensenyament els minyons s'iniciaven en l'aprenentatge de la gramàtica llatina. Una de les primeres obres publicades a Barcelona amb aquest objectiu fou la que va elaborar Joan Serra. L'any 1485 l'impressor Bartomeu Labarola i Gabriel Cardona, doctor en Teologia, sacerdot del convent de Montsió de Barcelona, van acordar l'edició de 110 exemplars de «la gramàtica complida e la retòrica, compostas e fetas per mestre Serra» (Madurell, Rubió, 1955: 62).¹²

Això no obstant, els llibres de gramàtica més utilitzats a les escoles catalanes foren les obres del lingüista sevillà Antonio de Nebrija, considerat com el major exponent de l'Humanisme a Espanya. Les ordinacions de l'Estudi General de Barcelona aprovades el 1588 establien que els principiants en l'aprenentatge de la gramàtica havien d'utilitzar les obres de Nebrija.¹³

Molt importants també foren els llibres d'Erasme de Rotterdam, màxim representant de l'Humanisme europeu. A pesar de la prohibició feta per la Inquisició espanyola per les seves crítiques a l'Església catòlica, les obres d'Erasme foren tolerades i s'utilitzaven amb normalitat arreu de Catalunya. L'any 1543 els

9. ADB, Comú, 1656-1658, Llibre 81, f. 151, 7 d'agost de 1657. Aquest manament fou repetit pel bisbe Alonso de Sotomayor el 1678; ibídem, 1678-1680, Llibre 88, f. 118, 24 de desembre de 1678.

10. Del «Llibre del Roser» se'n conserva un exemplar d'una edició feta el 1556 per l'impressor Pere Montpesat, que porta per títol *Llibre de la institució, manera de dir, miracles e indulgències del Roser de la verge Maria, senyora nostra* (Biblioteca Lambert Mata [BLM] R.248).

11. *Compendi breu del què ha de ensenyar lo mestre...* Esteve Liberós, 1630 (BC 9-II-10).

12. Sobre els llibres de gramàtica utilitzats al segle XV, vegeu Closa (1987) i Hernando (2005).

13. AHCB, Consell de Cent, Registre de Deliberacions, 1588, f. 239, 24 d'octubre de 1588.

llibreTERS Jaume Menescal i Jaume Cortey tenien feta una societat amb l'impresor Pere de Montpezat per imprimir la «sintaxis d'Erasmus Roterddamo».¹⁴

Posteriorment, el 1547, el marquès d'Aguilar, virrei de Catalunya, va concedir un privilegi a Jaume Lacera, llibreter de Barcelona, per imprimir i vendre en exclusiva durant deu anys la «sintaxi d'Erasme», traduïda al català (Madurell, Rubió, 1955: 857).

L'edició d'obres d'ensenyament

L'edició d'obres destinades a l'ensenyament primari es detecta a Catalunya pocs anys després de l'arribada de la tipografia. En una partida de llibres venuda l'any 1498 per l'impresor barceloní Pere Posa als llibreTERS Gaspar Mir i Antoni Vernet hi figuraven diversos exemplars de «baceroles», «sept salms», «francelms» i també «hysops». Poc després, el 1503, l'impresor Joan Rosenbach, que aleshores residia a Perpinyà, va signar un acord amb Joan Trinxer, llibreter de Barcelona, per imprimir diverses obres, entre les quals hi havia «siscentes cinquanta basseroles, estampades en pergamí» i també una raima de salms i una altra de beceroles, en aquest cas impresos en paper. Per altra banda, en un inventari dels llibres que el 1507 hi havia a la impremta de Pere Posa hi figuraven «una summa de beceroles, circa doscentes. Item, de set samps, circa quatre cents. Item, francelms, circa cent pessas» (Madurell, Rubió, 1955: 272, 361 i 456).

La presència de llibres d'ensenyament a les botigues i a les impremtes de Barcelona es detecta també al llarg del segle XVI. En un inventari dels títols que posseïa el llibreter Miquel Cabrit, fet el 1538, hi figuren sis mans de «francelms». L'any 1550 l'impresor Joan Carles Amorós i el llibreter Joan Guardiola, tots dos de Barcelona, van acordar l'edició de 1.000 exemplars de «les Faules de Isopet». A la botiga de Joan Bages, segons es desprèn d'un recompte realitzat l'any 1551, hi havia, entre altres obres, «sinc raymes [de] pelegrins» (Madurell, Rubió, 1955: 789, 880 i 889). L'any 1567 l'impresor d'origen francès Pere Reigner, establert a Barcelona, va imprimir cinc raimes de beceroles i vint més de salms, així com una raima que contenia *franselms* i *pelegrins*. Tot plegat consta en una època que Reigner va signar als llibreTERS Joan Pau Menescal i Joan Mall, amb qui l'impresor tenia formada una societat.¹⁵

Els llibres de gramàtica, d'igual manera, foren reproduïts amb assiduitat amb l'ajut de la impremta des de final del segle XV. L'any 1497 l'impresor Joan Rosembach va signar un acord amb el llibreter barceloní Nicolau Mazà per editar 500 volums de la gramàtica llatina d'Antonio de Nebrija. El 1505, Nicolau Spindeler en va fer una edició que incorporava exemples i comentaris en català, cosa que va esdevenir habitual a partir d'aleshores. De l'obra de Nebrija se'n conserva també una edició feta per Carles Amorós l'any 1511, així com també una altra impresa per Rosenbach el 1523, de la qual se'n van fer 1.100 còpies, tal com

14. Arxiu Històric de Protocols de Barcelona [AHPB], Salvador Lletget, Primer manual, 354/1, s. f., 6 d'octubre de 1543.

15. AHPB, Pere Mambla, Addenda 72, s. f., 25 d'octubre de 1567.

consta en el contracte signat per l'impressor amb els llibreters Francesc Trinxer, Rafael Dauder i Francesc Romeu (Madurell, Rubió, 1955: 254 i 645).¹⁶

L'any 1508 el dominic Gabriel Busa, frare del convent de Santa Caterina de Barcelona, va vendre 846 exemplars del diccionari de Nebrija a Joan Trinxer, llibreter de la ciutat, per tres sous cada unitat (Madurell, Rubió, 1955: 470). Es tractava de l'adaptació al català del vocabulari llatí-castellà de Nebrija que Busa havia fet imprimir per Carles Amorós un any abans.¹⁷ El 1584 l'impressor Jaume Cendrât va signar un contracte amb el llibreter Antoni Oliver per fer 1.250 exemplars del vocabulari de Nebrija, «lo qual vocabulari és ab tres llengües, ço és, llatí, cathalà i castellà».¹⁸

La gramàtica de Nebrija, que popularment es coneixia com l'«antoni», va ser reeditada a Barcelona nombroses vegades al llarg dels anys. Per posar alguns exemples, el 1625 la confraria dels llibreters va signar un contracte amb Esteve Liberós per imprimir «dos mil y sincents antonis». L'any 1677 l'impressor Martí Gelabert es va comprometre a fer «divuyt raymas de Anthonis de Nabriſsa» —un total de 600 exemplars— per compte del llibreter Miquel Planella, el qual li va pagar per avançat les 24 lliures i 11 sous que costava la impressió.¹⁹

L'«erasme», nom amb què es coneixia la sintaxi d'Erasme de Rotterdam, també es va editar en quantitats importants. L'any 1570 l'impressor Claudi Bornat va vendre 2.000 exemplars de la «Sintaxis Erasmi», amb comentaris de Francesc Escobar i Pau Llorens, als mercaders barcelonins Tomàs i Jeroni Lucia, a un preu de 18 diners cada exemplar. Al seu torn, el 1677 l'impressor Martí Gelabert va signar una àpoca als llibreters Jacint Escona, Pau Agell i Joan Terresànchez, amb la qual reconeixia haver cobrat diversos treballs, entre les quals hi figurava «la impressió del Arasma, que són mil y quatracentſ arasmas».²⁰

Un altre manual de sintaxi present a les escoles de la Catalunya moderna fou el llibre de Llorenç Cendrós titulat *Gramàtica catalana breu i clara*, del qual

16. *Introductiones latinae*. Barcelona, Nicolau Spindeler, 1505 (BC 1-VI-11); *Aelii Antonii Nebrissensis grammaticen introductiones*. Barcelona, Carles Amorós, 1511 (BC Mar. 132-Fol); *Aelii Antonii Nebrissensis in latinam grammaticen introductiones*. Barcelona, Joan Rosembach, 1523 (BC. Mar. 133-Fol). Sobre els llibres de gramàtica i d'altres matèries escrits pels autors clàssics i pels humanistes que s'utilitzaven a les escoles catalanes al segle xv, vegeu Hernando (2011).
17. *Vocabularius Aelii Antonii Nebrissensis*. Barcelona, Carles Amorós, 1507 (BC 10-VI-8).
18. AHPB, Salvador Coll, Plec de documentació diversa, 1584, 475/82, s. f., 16 de gener de 1584. *Lexicon, seu Dictionarium Aelii Antonii Nebrissensis*, Barcelona, Jaume Cendrât, 1585 (BC. 2-VI-19). La correcció del diccionari va anar a càrrec de Pau Costa i Antoni Astor, com es constata en el contracte que van signar amb el llibreter Antoni Oliver per «traduir lo català en castellà per que dit vocabulari sia de tres llengües, ço és, latí, català y castellà». AHPB, Salvador Coll, Plec de documentació diversa, 475/82, s. f., 5 de juliol de 1584.
19. AHPB, Maties Amell, Dotzè manual, 613/26, s. f., 24 de setembre de 1625. *Aelii Antonii Nebrissensis Grammaticarvm institutionum*, Barcelona, Esteve Liberós, 1625 (BUB, B-62/5/33); AHPB, Joan Alomar, Quart manual, 814/4, f. 229v-230v, 23 de novembre de 1677. Es conserva una edició anterior de la gramàtica de Nebrija, feta per Gelabert a costa del llibreter Francesc Llopis, amb la major part dels comentaris en català: *Aelii Antonii Nebrissensis Grammaticarvm institutionum libri quatuor*, Barcelona, Martí Gelabert, 1676 (BUB, 195/3/3).
20. AHPB, Miquel Boera, Vintè manual, 396/4, s. f., 9 de gener de 1570. Sobre l'edició de la Sintaxi d'Erasme de Pau Llorens, vegeu Fernández (2005: 129). L'àpoca signada per Gelabert a AHPB, Joan Alomar, Quart manual, 814/4, f. 130v-132, 3 d'agost de 1677.

n'existeixen edicions fetes el 1650 i el 1676, així com també la gramàtica de Joan Torrella, un llibre que era conegut com el «torrelles». D'aquesta obra se'n conserven diverses edicions, la més antiga de les quals fou impresa a Tortosa el 1623 per Jeroni Gil.²¹

Un dels llibres més útils a les aules de gramàtica foren les epístoles de Ciceró, un dels clàssics recuperats pels autors humanistes. D'aquesta obra se'n conserva una edició feta a Barcelona per Sebastià Mathevat el 1636 i dues altres fetes al taller d'Antoni Lacavalleria els anys 1678 i 1694.²²

Les epístoles de Ciceró s'utilitzaven a l'hora d'examinar els candidats que optaven a ser contractats com a mestres de gramàtica dels estudis municipals. El dia assenyalat, els examinadors escollien a l'atzar l'epístola que havia de servir per avaluar els candidats. Era el procediment que es coneixia com a «donar els punts» i que consistia a introduir una agulla pel tall davanter del llibre de Ciceró, amb l'objectiu de triar una pàgina qualsevol. L'any 1657, per exemple, els consellers de Berga i dos sacerdots de la parròquia local van determinar sobre quina epístola de Ciceró s'havia d'examinar Antoni Pallarés, sacerdot de Solsona, per optar a la càtedra de gramàtica de l'estudi de la vila. «Lo punt de la qual llibre és en lo llibre onzè de las epístolas de Ciceró», van anunciar els consellers. El 1667, de nou, els consellers i la comunitat de preveres de Berga van preparar l'examen de Sebastià Gomis, sacerdot de Manresa, que s'oposava per a regir l'estudi de gramàtica. «Han donat punts per a fer llibre sobre una epístola de Ciceró, en lo qual estudi se és apostat y ha pres punts lo reverent Sebastià Gomis, prevere de la ciutat de Manresa. Lo punt és sobre lo llibre desè de la epístola quinta», van determinar.²³

La utilització de la impremta per produir llibres d'ensenyament a gran escala va permetre rebaixar el preu de venda, fins al punt que es van convertir en un producte assequible per a la major part de la població. L'any 1648 els tutors dels fills del difunt Miquel Porcioles, daguer de Barcelona, van cobrar diverses quantitats per les despeses de mantenir un dels nens, entre les quals hi havia sis diners «per un flanselm» i vuit diners per un «palegrí».²⁴

Segons unes tarifes aprovades per Joan Josep d'Àustria, virrei de Catalunya, l'any 1655 les beceroles s'havien de vendre a dos diners, els salms a tres, els franselms a nou diners i els pelegrins a un sou (Alberch, 1984: 303). En aquestes mateixes tarifes, el jornal d'un mestre de cases o d'un fuster es va establir en 10 sous. Per tant, el cost d'unes beceroles equivalia aleshores a poc més de l'1 % del sou diari d'un treballador.

21. *Gramàtica catalana breu i clara*, Barcelona, Elena Déu, 1650 (BUB C-222/3/3); *ibídem*, Martí Gelabert, 1676 (BC 1-I-76); *Brevis ac compendiaría Syntaxis partium orationis institutio ex variis scriptoribus collecta*, Tortosa, Jeroni Gil, 1623 (BUB, B-67/7/51).
22. *Epistolae familiares*, Barcelona, Sebastià i Jaume Mathevat, 1636 (BC, 14-III-10); *M. Tullii Ciceronis Orationes et Epistolae selectae*, Barcelona, Antoni Lacavalleria, 1678 (BPEB, 871 Cic); *ibídem*, Antoni Lacavalleria, 1694 (BUB, B-63/7/11). Sobre la recuperació de Ciceró i altres obres clàssiques per part dels humanistes, vegeu Delgado (2002) i Esteban (2002).
23. Arxiu Comarcal del Berguedà (ACBR), Ajuntament de Berga, Llibres del consell, 1655-1663, p. 58, 11 de juny de 1657; *ibídem*, 1665-1674, f. 85v, 29 de setembre de 1667.
24. AHPB, Joan Salines, Manual de 1648, 670/21, s. f., 7 de juliol de 1648.

El monopoli dels llibreters

Els llibreters de Barcelona gaudien, des de 1553, d'un privilegi que els havia concedit el rei Carles I, gràcies al qual tenien la potestat exclusiva de relligar i vendre llibres a la menuda, de manera pública, dins la ciutat. Els impressors, en canvi, només podien vendre llibres a l'engròs, sense enquadrar i fent-ho a la rerebotiga, és a dir, sense exposar-los a les portes del taller. Entre els llibres inclosos dins del privilegi atorgat als llibreters hi figuraven els d'ensenyament, com eren les beceroles, els salms, els franselms, els pelegrins, els antonis, els erasmes, la doctrina de Ledesma i el llibre del Roser.²⁵

L'any 1623 la confraria dels llibreters de Barcelona va sol·licitar al Consell de Cent la concessió d'una nova ordinació, per tal de poder fer front als deutes que acumulava. D'aquesta manera, es va establir que els llibreters tinguessin l'obligació de comprar a la confraria els salms i les beceroles que posteriorment venien a les seves botigues. A partir d'aleshores, la confraria es va ocupar d'encarregar els llibres a les impremtes i de distribuir-los entre els agremiats. «Que los cònsols de dita confraria hajan y degan fer estampar per compte de dita confraria los sams, bassarolas y missas que ls apareixerà, tants quants serà menester per als confreres que n voldran comprar», manava l'ordinació. D'igual manera, es va establir que la confraria vendria aquests llibrets als agremiats a un preu de 25 sous la raima.²⁶

La venda de llibres d'ensenyament era un bon negoci per als llibreters. Pel que fa als salms i a les beceroles, el marge de benefici era molt elevat. Per cada raima de beceroles —que eren 1.000 exemplars— els llibreters obtenien uns ingressos de 166 sous, ja que es venien al públic a dos diners la unitat. Per tant, tenint en compte que la confraria distribuïa la raima de salms i de beceroles a un preu de 25 sous, el rendiment era del 650 %. En el cas dels salms els guanys eren del 500 %, ja que el preu era de tres diners la unitat. Per cada raima venuda —o sigui, 500 salms— els llibreters ingressaven 125 sous.

Tanmateix, amb el pas dels anys l'increment de les despeses d'impressió va fer que la distribució de salms i beceroles a un preu de 25 sous per raima esdevingués inviable. L'any 1675 els cònsols van sol·licitar al Consell de Cent l'autorització per modificar l'ordinació que els havia estat concedida cinquanta anys abans. La confraria argumentava que el cost del paper i de la impressió havia augmentat molt, de manera que hi perdien diners, cosa que, a parer dels cònsols, posava en perill la supervivència de la pròpia confraria.

Vuy la raima de paper val deu reals y lo fer-la estampar una lliura, vuit sous, ab que avent la confraria de proveir dits confreres y confrereses de sams, basaroles y misses, a rahó de vint y sinch sous la raima, segons la sobredita ordinació, adams de pèrdrer i molt ve a destruir-se de tal manera que se impossibilite del tot.²⁷

25. El document fundacional de la confraria dels llibreters el 1553, així com les ordinacions que els va concedir el rei Carles I, es poden trobar a BC, Manuscrits, Ms. 1903, f. 9. També figuren reproduïts a González Sagrañes (1918: 47).

26. BC, Manuscrits, Ms. 1903, f. 23-24.

27. AHCB, Consell de Cent, Registre de Deliberacions, 1675, f. 87v-88v, 11 de març de 1675.

El govern municipal va autoritzar un increment del preu dels salms i beceroles que es venien als agremiats fins a 60 sous la raima. A més, els cònsols dels llibreters van obtenir la renovació de la potestat per subministrar els altres llibres d'ensenyament als membres de la confraria. «[Que] les estampades se farà a costa de dita confraria dels dits llibres de antonis, del Roser, memòries espirituals, doctrines cristianes, fransels y pelegrins, solament y no de altres ajen y sien tinguts y obligats los confreres y confrasses de aquella de comprar dits llibres stampats per dita confraria.»²⁸

A pesar de l'increment del cost de la impressió, la venda de llibres d'ensenyament continuava reportant uns bons ingressos als llibreters, motiu pel qual procuraven fer valer el privilegi que els garantia el monopoli de la venda al detall. Això va generar nombrosos conflictes entre els impressors i els llibreters de Barcelona, sobretot durant el darrer terç del segle XVII. L'octubre de 1671 la confraria dels llibreters va signar un conveni amb l'impressor Rafael Figueró per tal que aquest s'ocupés, en exclusiva, de produir els salms i les beceroles que la confraria repartia entre agremiats. Entre les condicions hi figurava que Figueró en podria imprimir i vendre pel seu compte, sempre que en el peu d'impremta no hi figurés que s'havien fet «a costa» de la confraria dels llibreters.²⁹

La resta dels impressors van reaccionar en contra d'aquest acord. En un consell de la germandat dels estampers de Barcelona, celebrat el novembre de 1671, Josep Soler i Onofre Balmes, actuant com a administradors, van informar als seus companys que els llibreters de la ciutat havien acordat fer imprimir els salms i les beceroles a un sol impressor. Davant d'això, els administradors de la germandat proposaven als seus companys iniciar un plet a la Reial Audiència contra la confraria dels llibreters, amb l'objectiu d'aconseguir el dret de vendre llibres al detall de manera pública. A la vegada els impressors demanaven l'anul·lació de l'acord que els llibreters havien signat amb Rafael Figueró, cosa que, segons els administradors de la germandat dels estampers, constituïa una clara situació de monopoli.

Y axí nos ha aparegut —proposaven Soler i Balmes— intentar-los per est effecte una causa en la Real Audiència, demanant que dits llibraters no-ns impedescan lo poder vèndrer llibres en nostras casas y en altra qualssevol part de la present ciutat, pública y palesament, ab botiga uberta, tant enquaderats com sens enquaderar, per ésser nos estampers los verdaders llibraters (...). Y sien los cònsols de dits llibraters privats de poder prohibir a sos confreres de comprar psalms, bassaroles y missas en la estampa los aparexerà, per ésser assò un manifest monopoli y contra lo bé comú de tot lo Principat.³⁰

Aquest fou el punt de partida d'un llarg conflicte entre els llibreters i els impressors de Barcelona pel dret a vendre llibres de manera pública; un afer que es va mantenir fins a principi del segle XVIII, en un moment en què, gràcies a una

28. BC, Manuscrits, Llibre de diferents papers de la confraria de Llibreters de Barcelona, 1591-1706, Ms. Bergnes-Confraria dels Llibreters, 2, f. 11, s. d.

29. AHPB, Francesc Cortés, Manual de 1671, 807/1, f. 211v-213, 31 d'octubre de 1671.

30. AHPB, Lluís Fontana, Segon manual, 806/2, f. 202v-204, 10 de novembre de 1671.

conjuntura econòmica favorable, la indústria editorial catalana havia fet un important salt cap endavant.³¹

Els impressors eren molt conscients de la importància que la producció a gran escala de llibres d'ensenyament tenia per a l'educació dels minyons. «Com seria possible lo apèndrer de llegir sens los psalms, bassarolas, flantems y altres llibres que ordinàriament se estampan per dit effecte, si aquestos avian de anar manuscrits?», es preguntava la germandat dels estampers en una súplica presentada al Consell de Cent l'any 1676.³²

La disputa per la venda de salms i beceroles va continuar al llarg dels anys posteriors a la signatura del conveni entre els llibreters i Rafael Figueró. El novembre de 1677 els còsols de la confraria van ser informats que a casa de Manuel Serra, llibreter de Barcelona, s'havien trobat «dos partidas: una de sams y una de bacerolas». Els llibrets portaven el nom de la confraria dels llibreters i, segons sembla, havien estat fets al taller de Figueró. Uns dies després, aquest impressor va protagonitzar un episodi una mica grotesc, ja que, després d'haver venut uns salms a un sastre que es deia Miquel Raurell, el va empaitar pel carrer de la Bòria i els hi va tornar a prendre. Arran d'aquest fet, els còsols de la confraria dels llibreters van fer una inspecció al taller de Figueró, acompanyats d'un oficial reial. Amagats en un calaix hi trobaren 104 dotzenes de salms i de beceroles, «ab lo senyal de dita confraria».³³

De resultes d'aquest fet, la confraria dels llibreters va portar Rafael Figueró als tribunals amb l'argument que havia incomplert l'acord signat l'any 1671. L'impressor, per la seva part, va al·legar que els còsols de la confraria havien faltat al pacte prèviament, ja que havien encarregat salms i beceroles a altres tallers. Al llarg del procés, diversos impressors van donar la raó a Figueró, testificant que havien rebut algunes comandes de part de la confraria dels llibreters. Vicenç Surià va declarar que uns anys abans, quan treballava a la impremta de Jacint Andreu, havia imprès dues bales de salms —10.000 exemplars— en nom de la confraria, mentre que l'any 1676, quan administrava el taller de la família Cormellas, havia fet una bala de salms i una altra de beceroles, o sigui 5.000 i 10.000 llibrets, respectivament. Les declaracions de Surià, en qualsevol cas, constitueixen un valuós indicador que permet constatar l'elevada producció d'aquests llibrets en aquella època.³⁴

L'any 1685 la confraria dels llibreters de Barcelona va arrendar el monopoli de la venda de salms i beceroles a Jacint Escona, un dels llibreters de la ciutat, per un termini de dotze anys. Durant aquest temps l'arrendatari es comprometia «per son compte y a sos gastos, de haver de fer estampar tots los sams y bassaroles seran manester per tot lo dit temps, de tal manera que sempre se tinga la provisió necessària y serà menester de dita mercaderia». Amb els ingressos

31. Sobre les disputes entre els llibreters i els impressors de Barcelona, vegeu Camprubí (2012; 2018).

32. AHCB, Consell de Cent, Registre de Deliberacions, 1676, f. 169v-170, 27 de juliol de 1676.

33. AHPB, Francesc Cortés, Setè manual, 807/7, f. 211v-212v, 12 de novembre de 1677. Sobre aquest afer, vegeu també ACA, Reial Audiència, Plets Civils, 23921.

34. ACA, Reial Audiència, Plets Civils, 23921, s. f., 9 de novembre de 1677.

obtinguts, Escona havia de fer-se càrrec d'eixugar els deutes de la confraria, entre els quals hi figurava un censal de 35 lliures de pensió anual. La resta de confreres llibreters, per la seva banda, estaven obligats a comprar sis mans de salms i de beceroles cada mes o, en cas contrari, a pagar sis sous de penalització.³⁵

Davant d'això, alguns confreres, encapçalats pels llibreters Josep Moyà i Joan Pahissa, van presentar, l'any 1688, una queixa als cònsols de la confraria, protestant que l'acord signat amb Escona constituïa un monopoli que anava contra el lliure comerç que garantien les Constitucions catalanes. Els llibreters argumentaven que l'arrendament de la venda dels salms i de les beceroles no havia servit per pagar els deutes de la confraria, però sobretot denunciaven que l'acord amb Escona només beneficiava aquells llibreters que portaven llibres a les fires i que, gràcies a això, eren capaços de vendre sis mans de salms i de beceroles cada mes. Per tot plegat, els llibreters representats per Moyà i Pahissa demanaven l'anul·lació de l'acord. «Esta part no vol continuar la obligació del acte que feren y firmaren de pendre sams y bacerolas a dit Escona, per trobar-se la major part dels confreres impossibilitats y ser distret de grandíssim detriment de la confraria y confreres».³⁶

La pràctica d'arrendar la distribució de llibres d'ensenyament, en qualsevol cas, es va mantenir durant anys. El 1715, poc després de la implantació de la nova administració borbònica, la confraria dels llibreters va renovar l'adjudicació d'aquest monopoli. «Que de aquí al devant per compte de dita confraria se imprimescan y estampen bacerolas, samps, flantemps, palegrins, doctrinas, memorias y llibres del Roser», van anunciar els cònsols. L'objectiu era, de nou, eixugar els deutes acumulats, però sobretot fer front als forts tributs imposats per Felip V:

Attenent y considerant dita confraria trobar-se de present molt exausta y sens medis per poder donar la justa y deguda satisfacció al que vuy se troba dèurer, així per rahó del que ha manllevat per pagar lo donatiu al Rey nostre Senyor, Déu lo guarde, com de pencions de censals y per altres causas y rahons.

Aquesta vegada, la confraria va encarregar l'edició de les obres d'ensenyament al llibreter Joan Pau Martí, propietari d'una de les impremtes de Barcelona.³⁷

Arran d'aquest encàrrec, Joan Pau Martí va sol·licitar llicència a la Reial Audiència per imprimir els llibres d'ensenyament. Es tractava, com ha assenyalat Josep Maria Madurell (1968: 309), de «la cartilla, en catalán»; «los Siete Salmos Penitenciales»; «fray Anselm, en catalán»; «el Peregrino, en catalán»; «la Doctrina Christiana, en catalán»; «el Modo de rezar el Santísimo Rosario, en catalán»; «las Coblitas de la Pasión, en catalán»; «la Memoria Espiritual, en catalán» i

35. AHPB, Jeroni Guiu, Manual de 1685, 846/5, f. 148-150v, 27 de setembre de 1685.

36. BC, Manuscrits, Llibre de diferents papers de la confraria de Llibreters de Barcelona, 1591-1706, Ms. Bergnes-Confraria dels Llibreters, 2, f. 12-17.

37. AHPB, Jeroni Brotons, Manual de 1715, 865/38, f. 4v, 27 de gener de 1715; *ibídem*, f. 16, 13 de febrer de 1715.

«Milagros de la Virgen del Rosario, en catalán». Martí va presentar aquesta súplica el març de 1717, *pocs mesos després de l'establiment a Catalunya de la nova legislació borbònica en matèria d'impremta*.³⁸

La súplica presentada a la Reial Audiència per Joan Pau Martí resulta interessant perquè permet constatar que fins aleshores no havia calgut altra llicència per imprimir llibres d'ensenyament que la que la confraria dels llibreters havia sol·licitat a principi del segle XVII.

Se halla obligado [Joan Pau Martí] con el Gremio de los Libreros de mucho tiempo a esta parte en proveerles de las menudencias de dicho officio, como son todos los quadernos que leen los muchachos en las escuelas y que necesita el suplicante de reimprimirlos, los quales dicho Gremio hazia reimprimir de más de cien años a esta parte sin preceder a la licencia que la primera (Madurell, 1968: 310).

Durant els anys següents Martí es va encarregar de subministrar els llibres d'ensenyament a la confraria dels llibreters de Barcelona. Posteriorment, l'any 1722, els còsols de la confraria van signar un acord semblant amb l'impressor Pau Campins per tal que s'ocupés durant cinc anys d'imprimir «tota la menudència y llibres que dita confraria, a gastos de aquella, durant dit temps haurà de fer imprimir o estampar».³⁹

Les xifres de producció

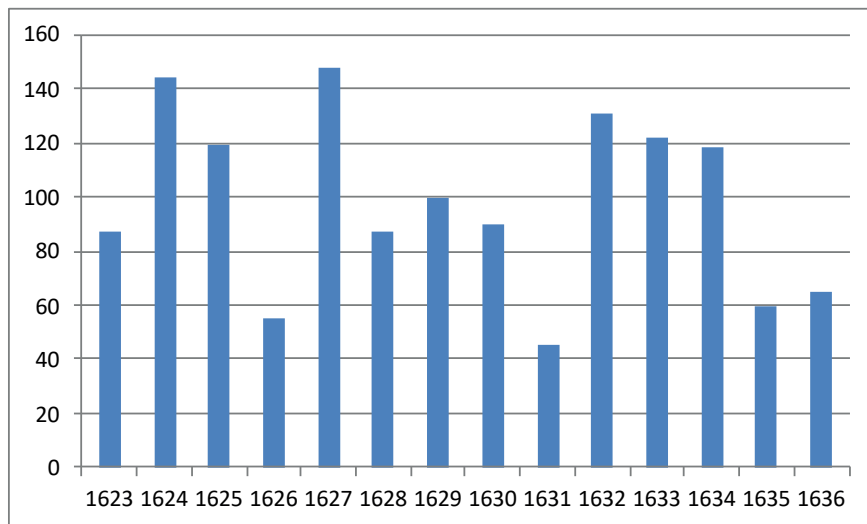
Per distribuir els salms i les beceroles entre les botigues dels llibreters, els còsols de la confraria designaven un membre que es feia càrrec del repartiment. Els llibres on es registrava la quantitat de salms i de beceroles que la confraria lliurava als agremiats constitueixen un document d'un valor excepcional, ja que permeten constatar la magnitud de la producció de llibres d'ensenyament. Així, hi ha constància que entre els anys 1623 i 1636 el llibreter encarregat de repartir els salms i les beceroles va rebre dels còsols de la confraria fins a 1.341 raimes de llibrets impresos, cosa que representa una mitjana de gairebé 96 raimes cada any (figura 1).⁴⁰

38. Sobre la legislació d'impremta a la Catalunya moderna, vegeu Camprubí (2014).

39. AHPB, Jeroni Brotons, Esborrany de 1722, 865/8, f. 346, 17 d'octubre de 1722.

40. BC, Manuscrits, *Llibre de la administració dels salms, misses i beceroles de la confraria dels llibrers, 1623-1637*, Ms. Bergnes-Confraria dels Llibrers, 3. La quantitat de llibres que la confraria repartia cada any entre els llibrers no indica necessàriament la quantitat de llibres que es venien al públic, ja que cal considerar que una part deuria quedar emmagatzemada a les botigues. És per això que és preferible prendre com a referent la mitjana anual del període analitzat, sobretot tenint en compte que les xifres varien molt d'un any a l'altre. L'explicació d'aquesta variació probablement té a veure amb l'estoc de llibres que quedava emmagatzemat a les llibreries, cosa que motivava que els llibrers uns anys prenguessin més salms i beceroles al venedor de la confraria i altres anys, menys.

Figura 1. Salms i beceroles repartits per la confraria dels llibreters de Barcelona als agre-miats (1623-1636), en raimes

Font: BC.

Malauradament, però, per determinar el nombre d'exemplars impresos de cada un dels dos llibrets cal fer una estimació, ja que de vegades en el registre hi consta la quantitat de raimes de salms i beceroles de manera conjunta. En el supòsit que les 96 raimes haguessin estat de salms, la producció seria de 48.000 exemplars cada any, mentre que si fossin únicament beceroles hauria estat de 96.000 unitats. Una estimació ponderada, tot i que aproximativa, consisteix en suposar que els salms i les beceroles es consumien més o menys a parts iguals —o sigui, 64 raimes de salms i 32 de beceroles—, cosa bastant probable, perquè a les escoles s'utilitzaven tots dos llibrets. En aquest supòsit, la producció anual seria d'uns 32.000 exemplars de cada un.⁴¹

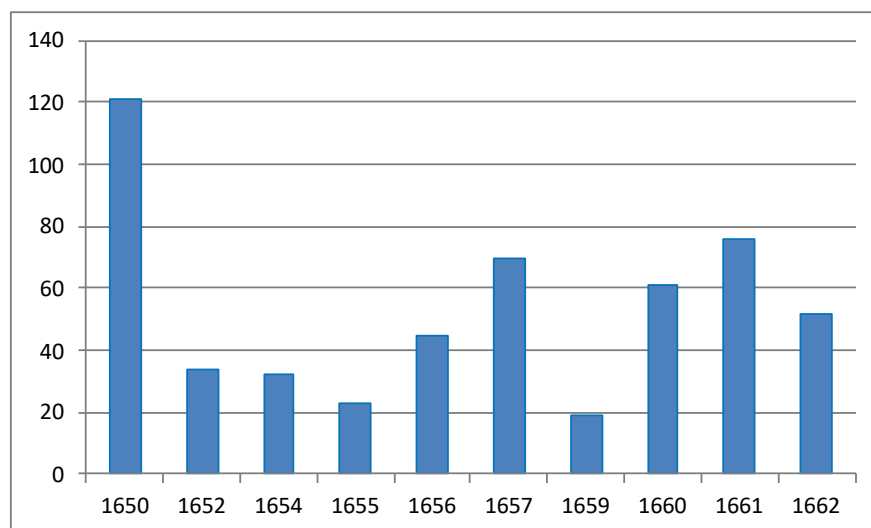
Una explicació d'aquest gran consum de salms i de beceroles rau en la pròpia naturalesa efímera del producte. Uns llibrets petits i de poques pàgines com eren els d'ensenyament corrien el risc de perdre's o de trencar-se fàcilment. Els mem-

41. En aquesta època, els salms i les beceroles s'imprimien en format de setzè, però mentre que els salms constaven de 32 pàgines, les beceroles en tenien 16. És per això que de salms se'n feien 500 exemplars per cada raima de paper i de beceroles 1.000. El registre de la confraria dels llibreters inclou també la venda de «misses» que, de vegades, figuren comptabilitzades juntament amb els salms i les beceroles, per la qual cosa l'estimació seria lleugerament més baixa. Les misses eren també un petit llibret de 32 pàgines en setzè. Se'n conserva un exemplar de 1630: *Modo de ofrecer todas las missas, predicado en la parroquia de santa Maria del Pino, Quaresma del año 1630, por el padre Honorato Rio, de la Compañía de Jesús, con otras cosas provechosas*, Barcelona, Sebastià Mathevat, 1630 (BC 8-I-C 9/26).

bres de les Corts de Castella asseguraven l'any 1592 que la fragilitat de les beceroles obligava els pares a haver de comprar-ne molt sovint. «Como los niños rompen tantas», deien. Segons els representants de les Corts castelleses, els nens que més beceroles compraven eren «los hijos de gente pobre». La producció de «cartillas» a Castella fou també molt elevada. Entre els anys 1583 i 1584 l'impressor Diego Fernández de Córdoba, establert a Valladolid, en va fer fins a cent mil (Redondo, 1996: 87).

En el període comprès entre 1650 i 1662, en canvi, la producció de salms i de beceroles fou sensiblement més baixa, tal com consta en un altre dels llibres de la confraria que s'han conservat. En aquests anys el nombre de raimes que la confraria dels llibreters de Barcelona va repartir entre els seus agremiats va ser de 533, cosa que representa una mitjana anual de 41 raimes. Una estimació basada en els criteris anteriors permet deduir que al llarg d'aquest període la producció va ser d'aproximadament unes 14.000 unitats anuals de cada un dels dos llibrets (figura 2).⁴²

Figura 2. Salms i beceroles repartits per la confraria dels llibreters de Barcelona als agremiats (1650-1662), en raimes

Font: ANC.

L'any 1685 la confraria dels llibreters va obligar els seus membres a adquirir sis mans de salms i de beceroles cada mes. Si es té en compte que en aquell moment a Barcelona hi havia una vintena de llibreters amb botiga oberta, això

42. Arxiu Nacional de Catalunya [ANC], Col·lecció de Manuscrits, Companyia dels llibreters. Subministrament als agremiats, 1635-1662, ANC1-25-T-64.

vol dir que el repartiment total era d'unes sis raimes mensuals —una mà equival a 25 fulls de paper— i, per tant, 72 raimes anuals. D'aquesta manera, la quantitat estimada de salms i de beceroles repartides cada any era aproximadament d'uns 24.000 exemplars de cada llibret.⁴³

Segons es desprèn de la queixa presentada el 1688 als cònsols de la confraria per un grup de llibreters, la distribució anual de salms i beceroles entre els agremiats era de sis bales. En una bala hi solien haver 10 o 12 raimes de paper; cosa que vol dir que sis bales contenien entre 60 i 72 raimes. Això significa, seguint el mateix criteri de repartiment, que en aquesta època els llibreters de Barcelona venien, conjuntament, entre 20.000 i 24.000 exemplars anuals de salms i la mateixa quantitat de beceroles, aproximadament.⁴⁴

La confraria dels llibreters de Barcelona també va aconseguir el monopoli de la venda dels altres llibres destinats a l'ensenyament, com els franselms, els antonis o les doctrines. Sortosament, pel que fa a aquests llibres, el registre dels exemplars distribuïts entre els agremiats és més explícit. Així, en el recompte dels llibres que es van repartir entre 1635 i 1650 hi consta que la confraria va distribuir un total de 33.500 franselms entre els confreres llibreters, cosa que suposa una mitjana anual de 2.093 exemplars. En el cas dels pelegrins, hi ha constància que en els mateixos anys se'n van arribar a repartir 20.854, que representa una mitjana de 1.303 llibres cada any.⁴⁵

Les obres destinades a l'aprenentatge de la gramàtica van gaudir, d'igual manera, d'una gran comercialització. Segons consta en el mateix registre, durant el període de 1635 a 1650 la confraria dels llibreters va repartir 18.934 exemplars de l'obra d'Antonio de Nebrija —l'antoni—, cosa que representa una mitjana anual de 1.183 llibres. De la sintaxi d'Erasme, els llibreters en van prendre un total de 3.825, és a dir, una mitjana de 239 erasmes cada any. De les epístoles de Ciceró se'n van repartir 1.289 exemplars, o sigui 80 de mitjana, mentre que de la gramàtica de Joan Torrella —els torrelles— la confraria en va distribuir 2.771 en el mateix període, a una mitjana anual de 173 exemplars.

Finalment, pel que respecta a les obres de formació religiosa, entre 1635 i 1650 la confraria va repartir 26.129 exemplars de la doctrina de Ledesma, és a dir, 1.633 exemplars cada any de mitjana, mentre que de l'obra de Jeroni Taix —el Llibre del Roser— la quantitat total repartida entre les botigues dels llibreters de Barcelona en el mateix període va ser de 6.420 unitats, a una mitjana anual de 401 exemplars. Cal tenir també en compte que el període estudiat es correspon amb una etapa de forta conflictivitat, motivada principalment per les disputes

43. AHPB, Jeroni Guiu, Manual de 1685, 846/5, f. 148-150v, 27 de setembre de 1685. Per calcular el nombre de botigues de llibreters que hi havia a Barcelona el 1685, vegeu González Sugrañes (1918: 76).

44. BC, Manuscrits, Llibre de diferents papers de la confraria de Llibreters de Barcelona, 1591-1706, Ms. Bergnes-Confraria dels Llibreters, 2, f. 12-17.

45. ANC, Col·lecció de Manuscrits, Companyia dels llibreters, Subministrament als agremiats, 1635-1662, ANC1-25-T-64. Els franselms solien tenir 32 pàgines, en format d'octau, de manera que d'una raima de paper en sortien 250 exemplars. Els pelegrins, en canvi, també s'imprimien en octau però tenien 48 pàgines, de manera que amb una raima de paper se'n podien fer 166.

entre França i Espanya —la Guerra dels Trenta Anys i la Guerra dels Segadors—, cosa que fa pensar que en moments de més estabilitat el consum de llibres podia haver estat fins i tot major.

La venda per tot el territori

A pesar d'aquesta conflictivitat, els llibres d'ensenyament es distribuïen per tot Catalunya. A Mataró, per exemple, el botiguer Jaume Tria disposava, segons un inventari fet l'any 1638, d'una variada oferta. En concret, a la seva botiga hi havia «dotse dotsenes de sams y baseroles; una dotsena de pelegrins y altra de flansems [y] mitja dotsena de doctrines». A la botiga de Jaume Picaire, el 1649, hi havia «mitja grossa [6 dotzenes] de salms de tots, una dotsena y mitja de doctrines, mitja grossa de pelegrins i flantemps, una dotsena de antonis, una dotsena de arasmes [y] una dotsena de taules de Gibert» (Giménez, 1984: 31).

L'any 1678 el llibreter Francesc Llopis va declarar a la Reial Audiència que l'impressor Rafael Figueró havia pres de la seva botiga «cinc grossas» de salms i de beceroles enquadernats, o sigui, un total de 720 exemplars. «Los quals digué dit Figueró volia per aportar-los a la fira de Olot», assegurava Llopis.⁴⁶

Poc després, Antoni Lacavalleria, propietari d'una de les impremtes de Barcelona, va tenir un conflicte amb els arrendataris del dret de la lleuda de Mediona perquè li volien cobrar aquest impost per treure un carregament de llibres impresos de Barcelona. El 1686, després d'obtenir una sentència favorable, Lacavalleria va reclamar als arrendataris que deixessin sortir de la ciutat una partida de llibres que enviava a Girona i a Figueres, entre els quals hi havia diversos exemplars de salms, beceroles, franselms, antonis i llibres del Roser.⁴⁷

Una altra prova d'aquest comerç de llibres d'ensenyament es troba a Reus, on l'any 1688 hi hagué un conflicte entre les confraries de la vila, les quals es disputaven la potestat de cobrar a un «marxant o quinquellaire» el dret de vendre diversos productes al mercat local. A banda d'objectes de fusta i de metall, com, per exemple, culleres, boxets, pipes, agulles o miralls, el quincallaire també venia «estampas sobre pegramí o paper, finas o ordinàrias, esca, lluquets ensofrats, rosaris, pronòstichs, basaroles, psalms y altres llibres menuts».⁴⁸

D'igual manera, les obres dels autors humanistes eren presents a les escoles d'arreu de Catalunya. L'any 1511 uns veïns d'Olot van contractar un mestre que es deia Bernat Vila perquè ensenyés gramàtica als seus fills seguint l'obra d'Antonio de Nebrija. Com ha assenyalat Xavier Puigvert (2010: 44), es tractava molt probablement de l'edició amb comentaris en català que Nicolau Spindeler havia editat el 1505, esmentada anteriorment.

Una altra mostra es troba en les ordinacions que el consell de Vic va aprovar l'any 1603 per regular l'Estudi General de la ciutat. Pel que fa a la primera aula

46. ACA, Reial Audiència, Plets Civils, 23921, s. f., 25 d'abril de 1678. Una grossa equival a 12 dotzenes.

47. ACA, Reial Audiència, Plets civils, 18523, s. f., 22 de juliol de 1686.

48. Arxiu Comarcal del Baix Camp (ACBC), Ajuntament de Reus, Llibre d'actes, 1693-1710, p. 67, 29 d'agost de 1694.

de gramàtica, els mestres estaven obligats a utilitzar els llibres d'Antonio de Nebrija. En cada lliçó, establien les ordinacions, el mestre «legirà lo Anthoni, fent repetir a tots o a la maior part dels estudiants dita liçó». Després, a la tarda, era l'hora d'Erasme, de Lluís Vives i de Terenci.

Després [de] dinar, de la una a les dos, primerament escoltarà liçó de cor de tots de Erasme y oïda aquella, legirà los col-loquis de Vives, fent repetir a tots o a la maior part la liçó y los exercitarà en fer-los fer oracions breus, a imitació del què haurà legit. Y acabada la hora, los que seran per a oir la liçó de Terenti, acudiran a la aula del mestre maior.⁴⁹

Unes condicions semblants figuraven en l'acord que els consellers d'Igualada van signar l'any 1605 amb Miquel Clanxet, clergue de Capellades. «Que haya de enseñar a tots los qui en dit estudi acudiran de gramàtica, legint quatre llissons cadal die, ço és, de Anthoni, Herasme, Ciceró y Terenci. Y fer pràctica y dar composicions y fer los altres exercisis acustumats, o legir altres auctors, conforme li serà donat en orde».⁵⁰

Per la seva part, el consell de Mataró va acordar, l'any 1616, l'organització d'unes oposicions per cobrir la plaça de mestre de gramàtica de la vila. És per això que es va fer públic un memorial que contenia «les obligacions té de cumplir y posar en obra lo mestre de grammàtica de la vila de Mataró y advertiments per fer bé son offici». En primer lloc, s'encomanava al mestre «la ensenyansa de la gramàtica llatina a tots los fills de la vila y terme qui volran ohir-la o per sos pares seran enviats a la escola de dita grammàtica». Pel que fa als llibres, el mestre havia d'utilitzar, principalment, les obres de Nebrija i d'Erasme.

Que en lo discurs del any vaja declarant a sos dexebles los auctos [autors] Anthoni de Nebrissa per als principis, pius y fonaments, y per la constructió Erasme Roterdamo. Y també lo llibre quint de dit Anthoni, qui és del accent. Los demás, com són Ciceró, Virgili o Terenci, se li dexen a sa bona discreció y prudència, que de-lls llija los que li apareixerà venir segons la capacitat dels dexebles.⁵¹

De la mateixa manera, l'any 1636 el consell de la Bisbal d'Empordà va contractar un mestre que es deia Francesc Parals, sacerdot beneficiat a la parròquia de la vila, per impartir lliçons de gramàtica a l'estudi municipal. «Que dit estudi se dó a mossèn Francesch Parals —va determinar el consell— per a llegir gramàtica, lo qual aya de llegir a lo menos tres llisons, ço és, Antoni, Arasmo y Ciceró».⁵²

49. Arxiu Municipal de Vic (AMV), Ajuntament de Vic, Acords, 1601-1605, Llibre 11, f. 177, 2 d'octubre de 1603.

50. Arxiu Comarcal de l'Anoia [ACAN], Ajuntament d'Igualada, Llibre d'actes de la Universitat, 1604-1606, f. 59v, 20 d'agost de 1605.

51. ACA, Notarials, Mataró, C-9, 1608-1618, s. f., 21 de setembre de 1616.

52. Arxiu Comarcal del Baix Empordà [ACBE], Ajuntament de la Bisbal d'Empordà, Llibre d'acords i resolucions, 1608-1652, p. 512, 29 de juny de 1636.

L'any 1686 el consell de Girona va aprovar unes ordinacions per a l'Estudi General, en les quals s'establia que el mestre de la càtedra menor de gramàtica havia de llegir Nebrija, el de la segona Erasme i les epístoles de Ciceró, mentre que «lo mestre de la càtedra major de gramàtica llegirà Virgili, officis de Ciceró, quant al que toca a la gramàtica històrica. Y en quant toca a la gramàtica preceptiva, llegirà lo llibre Quint de Antoni de Nebrissa, que és *De quantitate sillabarum*».⁵³

La privativa de Cervera

La producció i el comerç de llibres d'ensenyament va fer un tomb important amb l'arribada de Felip V al tron hispànic. L'any 1718 el rei va concedir un privilegi a la nounada Universitat de Cervera per imprimir i vendre en exclusiva els llibres destinats a la «común enseñanza», és a dir, aquelles obres «que comúnmente usan los niños en las escuelas». El privilegi incloïa també els llibres d'ensenyament més avançat, «que se usan para aprehender la gramàtica latina y griega, y hebrea, y la retórica y mithología».⁵⁴

L'any 1720 el Consejo de Castilla va especificar els llibres d'ensenyament que estaven inclosos en la privativa concedida pel rei Felip V a la Universitat de Cervera, entre els quals hi havia les beceroles, els franselms, els pelegrins, les doctrines de Ledesma i d'Orriols, el llibre del Roser, la gramàtica de Nebrija amb comentaris en català, i la de Joan Torrella. Aquesta ordre fou ratificada l'any 1730.⁵⁵

El privilegi concedit a la Universitat de Cervera va suposar un cop molt fort per als llibreters i els impressors, en la mesura que es van veure privats d'una important font d'ingressos. L'any 1726, a instància de la Universitat de Cervera, es va procedir a requisar els llibres d'ensenyament que hi havia a les impremtes i llibreries de Barcelona, els quals, segons l'inventari realitzat, consistien en un total de 550.000 exemplars. Entre altres hi figuraven 222.192 beceroles, 127.295 salms, 41.882 franselms, 57.082 pelegrins, 12.842 antonis, 2.192 epístoles de Ciceró, 5.904 torrelles, 2.066 erasmes, 39.650 doctrines de Ledesma i 7.142 llibres del Roser.⁵⁶

La lentitud del procés va obligar que l'any 1729 s'hagués de fer un nou inventari. En aquell moment l'estoc de llibres d'ensenyament estava format per uns 45.000 exemplars, o sigui, mig milió menys que tres anys abans. L'explicació

53. Arxiu Municipal de Girona [AMGi], Ajuntament de Girona, Llibre d'actes del Consell, 1686, 17439, f. 9, 1 de gener de 1686. El llibre *De quantitate sillabarum* era, en realitat, obra de Pedro Gomiell, deixeble d'Antonio de Nebrija. Es tractava d'una variació del Llibre cinquè de la gramàtica de Nebrija. En aquest sentit, vegeu López (1949).
54. Sobre el privilegi concedit a la Universitat de Cervera, vegeu Burgos (1995 i 1997) i Ruiz Far-gas (2016).
55. Museu Frederic Marès [MFM], Capsa «Barcelona. Edictes-Cèdules Reials-Gremials. Segles XVII a XIX». La llista dels llibres inclosos dins del privilegi reial es troba també a AHPB, Agustí Güell, Manual de 1726, 960/1, f. 84v-85. En aquest sentit, vegeu Ferrer (1985: 55).
56. AHPB, Agustí Güell, Manual de 1726, 960/1, f. 84v-91v, 1 d'abril de 1726.

que donaven els llibreters era que els que faltaven s'havien venut. «Por el transcurso de este tiempo (...) se hayan consumido la mayor parte de los [libros] que denunciaron [en 1726]». Aquest nou inventari permet constatar l'extraordinària magnitud de les vendes de llibres d'ensenyament en aquella època.⁵⁷

El privilegi concedit a la Universitat de Cervera també va afectar els impressors de Girona. L'any 1729 la Reial Audiència va prohibir a Gabriel Bro la venda dels llibres compresos dins del privilegi. De res van servir les queixes de Bro, que argumentava que gaudia del títol d'impressor reial a Girona. «Se sirva mandar al expressado Bro [que] no se entrometa en imprimir libros que sean de la común enseñanza», va respondre l'Audiència a la consulta feta pel capità general de Catalunya.⁵⁸

Amb tot, Gabriel Bro va continuar imprimint i venent llibres d'ensenyament, cosa que va comportar que, pels volts de 1732, arran d'una reclamació feta pels administradors de la Universitat de Cervera, es fes una requisita al seu taller. El fill de Gabriel Bro es va oposar violentament a la intervenció dels oficials reials i per això va ser empresonat i desterrat durant set anys a Olot. El 1735 el pare va presentar una súplica al capità general per recuperar els llibres i aconseguir l'aixecament de l'ordre de desterrament del seu fill.⁵⁹

Els llibreters de Barcelona, per la seva part, van acudir a la cort de Madrid per intentar recuperar el permís per vendre llibres d'ensenyament. L'any 1731 el gremi de llibreters va adreçar una súplica al rei Felip V en la qual asseguraven que el privilegi concedit a la Universitat de Cervera havia causat un gran perjudici a la indústria editorial catalana i la ruïna de moltes famílies, que s'havien vist privades, segons deien, d'uns ingressos diaris.

Faltándoles el comercio de los libros que se ha apropiado la Universidad de Cervera, cuyo consumo era diario y contínuo, faltan al Gremio de Libreros y a sus individuos los medios para su manutención y conservación de sus tiendas y con qué mantener los mancebos y aprendices, pues con aquella diaria ganancia se conservaban el común y particulares, y teniendo abastezidas sus oficinas y tiendas, podían emprender la impresión de otros libros y esperar la ocasión de venderlos y beneficiarlos, que no pueden hazer en manera alguna faltándoles el comercio de dichos libros, con que es preciso cerrar sus tiendas y extinguirse el gremio.⁶⁰

En la súplica presentada al rei, els llibreters exposaven tota una sèrie de greuges que, al seu parer, el privilegi estava causant al servei públic i a l'educació dels nens. Així, denunciaven que els llibres que la Universitat de Cervera els

57. AHPB, Agustí Güell, Manual de 1729, 960/2, f. 51-57, 25 de juliol de 1729; ACA, Reial Audiència, Consultas, 1729, Registres, 143, f. 15-17v, 19 de juny de 1729.

58. ACA, Reial Audiència, Consultas, 1725-1726, Registres, 138, f. 100, 9 d'abril de 1726; *ibídem*, Consultas, 1729, Registres, 143, f. 15, 19 de juny de 1729; *ibídem*, f. 162v, 21 de setembre de 1729.

59. ACA, Reial Audiència, Plets civils, 22808; *ibídem*, Consultas, 1735, Registres, 156, f. 133, 20 de setembre de 1735. Sobre l'afer protagonitzat pels Bro, vegeu Camprubí (2018: 293).

60. ACA, Reial Audiència, Cartas Acordadas, 1731, Registres, 14, f. 91-95, 28 d'abril de 1731.

havia requisat es venien més cars. «Los mismos libros entregados por los libreros se han puesto un estanco, donde (...) se venden a más subidos precios que ellos los vendían». Els llibreters de Barcelona consideraven que la impremta de Cervera no tenia suficient capacitat de producció per satisfer la demanda. «La universidad no puede tirar los libros que se le conceden, y por consiguiente será menor la abundancia que antes facilitava en todo el Principado, hasta las mas cortas aldeas y parroquias, la enseñanza desde la niñez». El dictamen de la Reial Audiència, no obstant això, fou favorable a mantenir el privilegi concedit a la Universitat de Cervera.⁶¹

Als llibreters de Barcelona no els faltava raó, ja que la impremta de Cervera va resultar una empresa fallida. L'any 1740 el «cancelario» o rector de la universitat, Miquel Gonser, assegurava que els llibres d'ensenyament s'havien de vendre a un preu molt elevat, sobretot perquè l'enquadernació resultava molt cara, cosa que, al cap i a la fi, només beneficiava els llibreters de Cervera que s'hi dedicaven. Com ha assenyalat Marina Ruiz (2016: 141), aquesta situació va generar un important mercat negre de llibres d'ensenyament, fins al punt que, segons sembla, només una sisena part dels exemplars que es venien a Catalunya procedia de Cervera. Al magatzem de la universitat els llibres s'acumulaven, en paraules de Gonser, «como en un pantano». Per aquesta i per altres raons, l'any 1753 la impremta de Cervera acumulava un deute de 1.028 lliures. El Consejo de Castilla culpava del desastre a la venda clandestina de llibres, assegurant que les rendes de la impremta certerina haurien estat majors «de no haverlo estorbado los continuos fraudes».⁶²

Per tal de posar remei al desgavell dels preus, l'any 1756 la Universitat de Cervera va establir una tarifa amb el preu de venda dels llibres d'ensenyament. Així, les beceroles en català s'havien de vendre a tres diners i les castellanés a quatre; els salms, a quatre diners; el franselm a un sou (12 diners) i els pelegrins a un sou i quatre diners (16 diners). Pel que fa als llibres de gramàtica, els antonis s'havien de vendre a quatre sous, els erasmés a tres i les epístoles de Ciceró a set sous.⁶³

Cal recordar que un segle abans, segons consta en les tarifes aprovades pel virrei Joan Josep d'Àustria l'any 1655, les beceroles es venien a dos diners, els salms a tres, els franselms a nou diners i els pelegrins a un sou, mentre que el preu dels antonis i dels erasmés era de tres sous, el de les epístoles de Ciceró de sis sous i el de la doctrina d'un sou i sis diners. Això permet deduir que, malgrat els problemes que va patir la impremta de Cervera, a mitjan segle XVIII els llibres d'ensenyament es continuaven venent a uns preus força assequibles per a la majoria de la població.⁶⁴

61. ACA, Reial Audiència, Consultas, 1732-1733, Registres, 152, f. 36-39v, 28 de gener de 1733.

62. ACA, Reial Audiència, Consultas, 1753, Registres, 474, f. 291v, 23 d'agost de 1753. Vegeu també Ferrer (1985: 55).

63. La tarifa de 1756 es troba a Castillo (2016: 105).

64. Alberch (1984: 303). Alguns d'aquests llibres d'ensenyament encara eren d'ús corrent a Catalunya a finals del segle XIX. En aquest sentit, vegeu Mut i Martí (1981).

La llengua de l'ensenyament

Per regla general, als segles XVI i XVII els nens aprenien a llegir en català i en llatí, com es constata pel fet que les beceroles i els salms estaven escrits en aquestes dues llengües. Posteriorment, els mestres els ensenyaven el català amb més perfecció utilitzant llibres com els franselms o els pelegrins.

En algun municipi els minyons aprenien també a llegir en castellà. Les ordinations de l'Estudi General de Vic, per exemple, establien que el mestre que s'ocupava dels minyons petits els havia d'ensenyar «de ben llegir lletra cathalana, castellana y llatina». L'any 1635 els consellers de Vic van examinar un candidat a mestre de l'estudi per comprovar, entre altres habilitats, el seu coneixement de les tres llengües. «Y nosaltres lo ferem scriure [y] llegir llibres en castellà, altre cathalà y altre llatí», explicava el conseller en cap.⁶⁵

Un mètode escrit al segle XVII, això no obstant, recomanava als mestres que preferentment ensenyessin a llegir als minyons en la llengua pròpia i no pas en llatí.

Mostrar-li en la llengua vulgar bons vocables y propis de cada cosa, y los mes usats y aplazibles, de manera que no y age cosa que no sàpie nomenar-la per son propri nom. (...) Mostrar-se-li ha de confegir y llegir, no per llibres lletins, però per algun llibre de bona llengua, en lo qual no sols entengue lo que diu, però que la matexa intel·ligència li fassa lo camí fácil y li done gust per passar avant. Perquè los llibres lletins li lleven y causen desconfiança de saber com de coses contra sa naturaleza.⁶⁶

L'ús del llatí es perfeccionava a l'hora de passar a l'aprenentatge de la gramàtica, a partir de l'educació secundària, nivell que també rebia el nom d'estudis «de llatinitat». L'any 1616 el consell de Mataró va contractar un mestre de gramàtica per a l'estudi, amb el pacte que havia d'ensenyar «la gramàtica llatina a tots los fills de la vila y terme».⁶⁷

Un canvi important es va produir a partir de 1714, amb la introducció del règim absolutista borbònic. A pesar que en el Decret de Nova Planta, aprovat el 1716, no hi havia cap menció a l'ensenyament, en el debat previ que hi hagué en el Consejo de Castilla es va posar de manifest la voluntat de castellanitzar l'escola catalana. En una deliberació feta el 13 de juny de 1715 el Consejo va recomanar al rei Felip V prohibir el català a les escoles. «Que en las escuelas de primeras letras y de gramática no se permitan libros en lengua catalana, escribir ni hablar en ella dentro de las escuelas y que la doctrina cristiana sea y la aprendan en castellano» (Sanpere, 1905: 679). Aquesta recomanació, val a dir, no fou tinguda en compte pel monarca.

65. AMV, Ajuntament de Vic, Acords, 1630-1638, Llibre 16, f. 389v, 14 de setembre de 1635. Les ordinations de l'Estudi General de Vic a AMV, Ajuntament de Vic, Acords, 1708-1710, Llibre 30, f. 77v, 14 de setembre de 1708.

66. *Modo y orde breu y compendios pera criar en bones pràctiques los minyons, pes sos mestres, principalmente fills de pares nobles y bennats*; AHCB, Manuscrits, Ms. A-102.

67. ACA, Notarials, Mataró, 1608-1618, C-9, s. f., 21 de setembre de 1616.

Fins i tot, a pesar de la introducció de la Nova Planta, els llibres d'ensenyament en català foren permesos per les autoritats borbòniques. Això es constata, per exemple, en la llicència d'impressió concedida per la Reial Audiència al llibreter Joan Pau Martí el 1717, esmentada anteriorment. La presència de llibres d'ensenyament primari en castellà no es detecta fins ben entrat el segle XVIII. En l'inventari fet l'any 1726 a les llibreries i impremtes de Barcelona per ordre de la Universitat de Cervera hi figuren beceroles en català i també «cartillas en castellano». També hi consten llibres per aprendre la gramàtica llatina tant en català com en castellà, com la *Summa dels temps* d'Ignacio de los Valles o les obres d'Antonio de Nebrija.⁶⁸

En els anys posteriors a la introducció de l'administració borbònica, en alguns municipis el coneixement del català seguia sent un requisit a l'hora de contractar mestres, conjuntament amb el castellà i el llatí. Això és, almenys, el que s'observa en les oposicions que l'Ajuntament de Vic va organitzar el 1725 per trobar un mestre de primeres lletres. Els regidors van examinar els tres candidats sobre el coneixement de llengües. «Han sido examinados en cabildo lleno uno tras otro, habiendo cada uno leydo algo de tres distintos libros, siendo uno en lengua latina, otro en espanyola y otro en catalana».⁶⁹

La llengua catalana, de fet, continuava gaudint de bona consideració com a eina indispensable per a l'aprenentatge de llegir i escriure. Una mostra l'aporta la proposta pedagògica formulada pel sacerdot Baldiri Reixac l'any 1749. «Entre todas las lenguas, la que ab més perfecció deuen saber los minyons és la llengua pròpia de sa pàtria», assegurava. En el llibre titulat *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*, el sacerdot recomanava també l'aprenentatge, per aquest ordre, del llatí, el castellà, el francès i l'italià. L'obra de Baldiri Reixac va tenir una important rebuda en el seu moment, no debades al llarg dels vuitanta anys següents a la seva publicació se'n van arribar a fer almenys dotze edicions (Reixac, 1981: 43; Camprubí, 2020: 316).

Un gir important pel que fa a l'aprenentatge de llegir i escriure en català va arribar el 1768, quan el rei Carles III de Borbó va dictar una cèdula amb la qual s'obligava que l'ensenyament de les primeres lletres, de llatinitat i de retòrica es fes en llengua castellana. La substitució, això no obstant, no va ser imminent. Al contrari, el català fou utilitzat per facilitar l'aprenentatge del castellà per part dels nens. Així ho assegurava Manuel Sisternes, fiscal civil de la Reial Audiència, el 1772, tot elogiant la tasca del bisbe de Barcelona, Josep Climent. «Ha mandado el señor obispo imprimir cartillas en ambos idiomas, castellano y catalán, a dos páginas, a fin de facilitar mas la enseñanza», apuntava el fiscal. El bisbe Climent també va fer publicar una gramàtica catalana-castellana amb el mateix objectiu, concretament el llibre titulat *Rudimentos de la gramática castellana*, obra de Salvador Puig i Xuriguera.⁷⁰

68. AHPB, Agustí Güell, Manual de 1726, 960/1, f. 84v-91v, 1 d'abril de 1726.

69. AMV, Ajuntament de Vic, Acords, Llibre 34, 1719-1726, f. 200v, 24 de desembre de 1725.

70. ACA, Reial Audiència, Consultas, 1773, Registres, 812, f. 144-170v, 25 de setembre de 1772. Sobre la publicació de la gramàtica bilingüe, vegeu Ferrer (1985: 19) i Feliu (2018: 449). *Rudimentos de la gramática castellana*, Barcelona, Tomás Piferer, 1770 (BC, Tor. 758-12°).

El bandejament del català a l'escola es va iniciar a partir de 1776. Aquell any el Consejo de Castilla va ratificar la privativa concedida a la Universitat de Cervera per imprimir i vendre llibres d'ensenyament arreu de Catalunya. En aquesta ocasió, però, el privilegi incloïa només les obres escrites en castellà i en llatí, però no els llibres en català.

Que la mencionada Universidad imprima efectivamente los referidos libros y los ponga para su venta en sugetos de su satisfacción en todos los pueblos del Principado, cabeza de Partido y demás que lleguen a cien vecinos, siendo los que se necesitan para la enseñansa de primeras letras y doctrina en castellano; los de leyes en Barcelona y Cervera, y los latinos para la Gramática y Retórica en los pueblos donde haya estudios de ellas.⁷¹

Per tal d'esgotar l'estoc de llibres d'ensenyament en català, el jutge subdelegat d'imprentes de Catalunya, Jerónimo Velarde, va autoritzar la Universitat de Cervera a vendre'n durant dos anys. «Se le conceden dos años de término para dar salida a los impressos en catalán, los quales passados no pueda vender los de esta especie», va ordenar. D'igual manera, el jutge va donar un any de temps a tots els llibreters i impressors de Barcelona per vendre els llibres d'ensenyament que haguessin imprès al marge de la Universitat de Cervera, «el qual [año] pasado todos los que se les aprendiesen, que no sean de los impresos por la Universidad, y con licencia de la misma para su venta, se les daran por de comiso».⁷²

El novembre de 1777 el Consejo de Castilla va ordenar a la Universitat de Cervera que les beceroles que es fessin a la seva impremta havien de ser iguals que les que s'utilitzaven a les escoles de Castella. «Que para enseñar en Cataluña a leer a los niños arreglase la cartilla conforme a la de Castilla», especificava l'ordre. No fou, però, fins a 1782 que la impremta de Cervera va rebre l'aprovació definitiva del seu model de beceroles en castellà. A partir d'aleshores, el Consejo va determinar que la *cartilla* en castellà fos l'única autoritzada. «Y que en las escuelas de Cathaluña no se permitiese el uso de otra que el de ella».⁷³

71. Còpia impresa d'una ordre del Consejo de Castilla, datada a Madrid a 20 de març de 1776; MFM, Capsa «Barcelona. Edictes-Cèdules Reials-Gremials. Segles xvii a xix».

72. Còpia impresa d'una ordre de Jerónimo Velarde, regent de la Reial Audiència de Catalunya i jutge subdelegat d'imprentes, de 6 de maig de 1776; MFM, Capsa «Barcelona. Edictes-Cèdules Reials-Gremials. Segles xvii a xix».

73. Arxiu Històric de la Universitat de Barcelona (AHUB), Universitat Literària de Cervera, capsa 3065, carpeta 3, 18 de gener de 1778. Agraïixo a Natàlia Vilà que m'hagi facilitat gentilment aquest document. En aquest moment Vilà es troba enllestint la seva tesi doctoral, titulada *La impremta i el comerç del llibre a la Cervera universitària (1721-1842)*, que de ben segur aportarà molt més coneixement sobre el funcionament de la impremta cerverina. L'aprovació de la *cartilla* impresa a Cervera a ACA, Reial Audiència, Cartas Acordadas, Registres, 580, f. 51v-53, 16 de març de 1782.

Conclusions

En general, hi ha consens entre els historiadors que la invenció de la impremta de tipus mòbils va suposar una gran contribució a la difusió de les idees i dels coneixements. A banda d'això, l'ús de la tipografia, com mostra aquest estudi, va comportar una gran revolució en l'àmbit de l'educació, sobretot perquè va permetre la producció a gran escala d'una gran varietat de llibres d'ensenyament i, el que és més important, perquè la disminució del preu d'aquests llibres, fruit d'aquest increment de la producció i del consum, els va fer assequibles per a la major part de la població.

L'anàlisi de la documentació de la confraria dels llibreters de Barcelona ha permès, a la vegada, posar xifres a aquest fenomen. En el cas dels salms i de les beceroles es constata que entre els anys 1623 i 1636 la producció se situava aproximadament a l'entorn d'una mitjana anual d'uns 32.000 exemplars de cada un dels dos llibrets. En el període de 1650 a 1662 aquesta producció era d'uns 14.000 exemplars anuals, mentre que en el període de 1685-1688 era d'entre 20 i 24.000. És difícil explicar les causes d'aquesta oscil·lació, però molt probablement la davallada que es va produir a mitjan segle XVII tingui a veure amb els efectes de la Guerra dels Segadors i de l'epidèmia de pesta que hi hagué a Catalunya, cosa que va provocar un descens considerable de la població. L'augment de la venda de llibres durant la dècada de 1680 seria una conseqüència de la recuperació econòmica que el país va experimentar a partir del darrer terç del segle XVII (Vilar, 1964: 383). En qualsevol cas, a pesar de la variació que mostren les xifres es tracta, sens dubte, d'una quantitat molt important, que mostra que la producció i venda de llibres d'ensenyament per als infants era molt elevada, en comparació amb el nombre d'habitants —uns 400.000, aproximadament— que hi havia a Catalunya en aquell temps.

D'igual forma, s'ha pogut constatar l'existència d'una elevada producció d'altres llibres d'ensenyament —sobretot de franselms i de pelegrins—, així com de les obres destinades a l'aprenentatge de la gramàtica, principalment els treballs de destacats representants de l'Humanisme europeu, com Antonio de Nebrija i Erasme de Rotterdam. L'emergència d'aquest moviment, de fet, és un dels principals factors que expliquen el creixement de l'interès per l'educació infantil a partir del segle XVI.

Les xifres que ofereixen els registres de la confraria dels llibreters de Barcelona es veuen refermades pels inventaris notariais, que mostren l'existència a la capital catalana, l'any 1726, d'un estoc format per més de mig milió de llibres destinats a l'ensenyament, una quantitat que tres anys després s'havia reduït, fruit de la seva comercialització, a menys de 50.000. Aquesta disminució mostra, de nou, el gran volum de vendes d'aquest tipus de producte.

El monopoli de la impressió de llibres d'ensenyament atorgat pel rei Felip V a la Universitat de Cervera va distorsionar el mercat i va perjudicar enormement els llibreters i impressors de la resta de Catalunya. Tot i això, a pesar de les dificultats econòmiques que va patir la impremta de Cervera, la producció de llibres d'ensenyament es va mantenir molt elevada, sobretot perquè la resta d'impressors els van continuar produint i venent de manera clandestina.

Així mateix, s'ha pogut constatar que la producció de llibres d'ensenyament no anava destinada exclusivament a Barcelona, sinó que es distribuïa arreu del territori català. El conjunt d'aquestes dades —afegit a la presència d'estudis públics en pràcticament tots els pobles i ciutats (Camprubí, 2021 i en premsa)— fa pensar que l'educació primària dels infants a la Catalunya moderna era una pràctica molt estesa. Això, a la vegada, qüestiona, al meu entendre, la creença generalitzada que la societat catalana d'aquell temps era majoritàriament analfabeta.

Referències bibliogràfiques

- ALBERCH, R. (et al.) (1984). *Gremis i oficis a Girona. Treball i societat a l'època pre-industrial*. Girona: Ajuntament de Girona.
- BIDON, D. A. (1986). «Abécédaires et alphabets éducatifs du XIIIe à la fin du XV siècle». *Nouvelles de l'estampe*, 90, 6-10.
- BURGOS RINCÓN, J. (1995). *Imprenta y cultura del libro en la Barcelona del setecientos (1680-1808)*. Tesi doctoral. Microforma. Bellaterra: UAB.
- (1997). «Privilegios de imprenta y crisis gremial. La imprenta y librería barcelonesa ante el privilegio de impresión de los libros de enseñanza de la Universidad de Cervera». *Estudios Históricos i Documentos dels Arxius de Protocols*, 15, 257-298.
- CAMPRUBÍ, X. (2012). «Llibres i lliure comerç a la Barcelona moderna: els conflictes entre l'impressor Rafael Figueró i la confraria dels llibreters (1671-1711)». *Recerques*, 65, 75-107.
- (2014). «La llei d'imprenta a la Catalunya moderna (1568-1723)». *Bulletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres*, 53, 91-122.
- (2018). *L'impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps*. Barcelona: Fundació Noguera.
- (2020). «Baldiri Reixac. La tradició educativa catalana». A: RIQUER, B. *Vides catalanes que han fet història*. Barcelona: Edicions 62, 316-322.
- (2021). «L'ensenyament públic als municipis del Vallès Oriental entre els segles XVI i XVIII». *Ponències*, 25, 7-39.
- (en premsa). *Els mestres de minyons i l'ensenyament públic a la Catalunya moderna (segles XVI-XVIII)*. Vic: Eumo.
- CASTILLO GÓMEZ, A. (2016). «“Véndese en la tienda de...”». Apuntes sobre la publicidad del libro en la España Moderna». A: RUEDA RAMÍREZ, P.; AGUSTÍ, L. *La publicidad del libro en el mundo hispánico (siglos XVII-XX): los catálogos de venta de libreros y editores*. Barcelona: Calambur, 87-114.
- CLOSA I FARRÉS, J. (1987). «Tendències de l'educació escolar segons els manuscrits catalans dels segles XIV i XV». A: *Actes de les IX Jornades d'Història de l'educació als Països Catalans. L'educació al món urbà*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 77-83.
- DELGADO, B. (2002). *La educación en la reforma y contrarreforma*. Madrid: Síntesis.
- ESTEBAN, L. (2002). *La educación en el Renacimiento*. Madrid: Síntesis.
- FELIU, F. (2018). «Com s'imposà el castellà a les escoles catalanes». A: RIQUER, B. *Història Mundial de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 446-452.
- FERNÁNDEZ LUZÓN, A. (2005). *La Universidad de Barcelona en el siglo XVI*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- FERRER I GIRONÉS, F. (1985). *La persecució política de la llengua catalana. Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*. Barcelona: Edicions 62.

- GIMÉNEZ BLASCO, J. (1984). «Aspectes culturals d'una vila de l'Antic Règim. Mataró, segle XVII». A: *Sessió d'Estudis Mataronins*, 1, 31-40.
- GONZÁLEZ SUGRAÑES, M. (1918). *Història dels antics gremis dels arts i oficis de la ciutat de Barcelona*. Vol. 2: *Llibreters-estampers*. Barcelona: Impremta d'Henrich i cia.
- HERNANDO, J. (2005). «*Instruere in litteris, servire et docere officium*. Contractes de treball, contractes d'aprenentatge i instrucció de lletra, gramàtica i arts en la Barcelona del s. xv». A: *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 26, 945-984.
- (2011). «El llibre escolar i la presència dels autors clàssics i dels humanistes en l'ensenyament del segle xv». *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, 29, 7-42.
- HUERGA, A. (1968). «Sobre la catequesis en España durante los siglos XVI-XVII (en el IV centenario del B. Juan de Ávila)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, 41.2, 299-345.
- INFANTES, V. (1996). «La cartilla en el siglo XVII. Primeros textos». A: REDONDO, A. (dir.). *La formation de l'enfant en Espagne aux XVI et XVII siècles*. París: Publications de la Sorbonne, 105-123.
- LÓPEZ SERRANO, M. (1949). *Incunables Españoles*. «*De Quantitate Syllabarum*», de Pedro Gomiél. Madrid: CSIC.
- MADURELL I MARIMON, J. M. (1968). «Licencias para la impresión de libros sietecentistas». Separata de *Analecta Sacra Tarraconensia*, XXXIX, 305-317.
- MADURELL I MARIMON, J. M.; RUBIÓ I BALAGUER, J. (1955). *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*. Barcelona: Gremio de Editores y Libreros.
- MARTÍN PASCUAL, L. (1997). «Contribució a l'estudi de la versió catalana de les Faules d'Isop». A: LUCÍA MEGÍA, J. M. (ed.). *Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*. Vol. II. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 1023-1037.
- MOLL, J. (1987). «La cartilla et sa distribution au XVIIIème siècle». A: *De l'alphabétisation aux circuits du livre en Espagne, XVI-XIX siècles*. París: CNRS, 311-322.
- MUT I CARBASA, R.; MARTÍ I ARMENGOL, T. (1981). *La resistència escolar catalana en llibres (1716-1939)*. Barcelona: Edicions 62.
- PEÑA, M. (1996). *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas*. Lleida: Milenio.
- PUIGVERT I GURT, X. (2010). «Els segles XVI i XVII», *Quaderns d'Història d'Olot*, 4, 44.
- REDONDO, A. (1996). «Les livrets de lecture (cartillas para enseñar a leer) au XVIIe siècle: lecture et message doctrinal». A: REDONDO, A. (dir.). *La formation de l'enfant en Espagne aux XVI et XVII siècles*. París: Publications de la Sorbonne, 71-91.
- REIXAC, B. (1981). *Instruccions per a l'ensenyança de minyons*. Tom II. Edició a cura de Salomó Marquès i Albert Rossich. Girona: Col·legi Universitari de Girona.
- RESINES LLORENTE, L. (1994). «Los catecismos del XVI y su modo de presentar la fe». *Anuario de Historia de la Iglesia*, 3, 197-214.
- (2007). *La Catedral de papel: historia de las cartillas de Valladolid*. Valladolid: Diputación de Valladolid.
- RUEDA RAMÍREZ, P. (2009). «Los estancos de cartillas en Andalucía: la distribución del libro escolar en la edad moderna». A: *Actas del Congreso Internacional Andalucía Barroca*. Vol. 3. Màlaga: Junta de Andalucía, 341-347.
- RUIZ ASTIZ, J. (2014). «“Más útil para la enseñanza de los niños”, dos impresores ante los tribunales reales de Navarra (1607-1608)». *Anales de Documentación*, 17, 1, 69-82.
- RUIZ FARGAS, M. (2016). «El privilegio de privativa de libros de común enseñanza de la Universidad de Cervera en tiempos de Manuel Ibarra (1735-1749, 1754-1757)». A: RUEDA RAMÍREZ, P.; AGUSTÍ, L. *La publicidad del libro en el mundo hispánico*

(siglos xvii-xx): los catálogos de venta de libreros y editores. Barcelona: Calambur, 129-159.

SANPERE I MIQUEL, S. (1905). *Fin de la nación catalana*. Barcelona: Tipografia de l'Avenç.

SEGURA I VALLS, J. (1978). *Història d'Igualada*. Igualada: Ateneu Igualadí.

SOCIAS BATET, I. (1992). *Les Beceroles tabel·làries de la Biblioteca de Catalunya*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya.

VILAR, P. (1964). *Catalunya dins l'Espanya moderna*. vol. II. Barcelona: Edicions 62.